

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1850-1918

Η «πόλη των Εβραίων»
και η αφύπνιση των Βαλκανίων

Μετάφραση
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΑΜΑΝΤΗΣ

ΕΚΑΤΗ
1994

Ρένα Μόλχο

Η αναγέννηση

1850-1918. Για το μεγαλύτερο μέρος της κοινότητας είναι η περίοδος της πνευματικής, οικονομικής και κοινωνικής ανανέωσης, που οι ρίζες της βρίσκονται στην αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος. Η αλλαγή αυτή θα προκαλέσει χάσμα ανάμεσα στο υπερσυντηρητικό γενικά ραβινάτο και στους λαϊκούς, που θέλουν να ακουστεί η δική τους φωνή.

Η περίοδος 1850-1918 ήταν το τελευταίο διάστημα στη διάρκεια του οποίου η εξέλιξη της Θεσσαλονίκης είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της εβραϊκής κοινότητας. Η εβραϊκή παρουσία επηρέασε καθοριστικά όλους τους παράγοντες που διαμόρφωσαν τη φυσιογνωμία της πόλης, όχι μόνο τα τελευταία εξήντα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, αλλά και κατά τα έξι πρώτα χρόνια της ελληνικής διοίκησης. Οι Έλληνες, για να μπορέσουν να επιβληθούν στην περιοχή, υποχρεώθηκαν, εκτός των άλλων, να υιοθετήσουν μια ευνοϊκή πολιτική απέναντι στους Εβραίους. Στη διάρκεια αυτής της φάσης, οι Εβραίοι, που αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού, δεν έλαβαν μέρος στη γενική πάλη των τοπικών βαλκανικών μειονοτήτων για εθνική ανεξαρτησία. Αντίθετα, συμπεριφέρθηκαν σαν αυτόχθονες, οι οποίοι καθορίζαν σε πολύ μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία της πόλης.

Μερικές δεκαετίες νωρίτερα, η παρακμή της κοινότητας ήταν ήδη αισθητή, επηρεάζοντας και την όψη της πόλης, όπου, σύμφωνα με το Γάλλο πρόξενο Ch. E. Guis, τίποτα δε θύμιζε την παλιά της αίγλη.

Όμως, μετά το 1850, η οικονομική διείσδυση των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μακεδονία και οι αλλαγές που επιβλήθηκαν στο διαμετακομι-

στικό εμπόριο, με το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου και την έναρξη του Αμερικανικού εμφυλίου πολέμου, μετέτρεψαν τη Θεσσαλονίκη σε «αποθήκη» της Ευρώπης. Οι ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν ώθησαν κάποιους Εβραίους της ανώτερης τάξης να προσπαθήσουν να αναμορφώσουν την κοινότητα, εκμεταλλευόμενοι το χωροταξικό επανασχεδιασμό της πόλης και τις αλλαγές της οθωμανικής διοίκησης. Η αναδιοργάνωση της σεβάσμιας σεφαρδικής κοινότητας συνέβαλλε στην οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης, επιβεβαιώνοντας το ρόλο της ως «πόλη μητέρα του Ισραήλ».

Όλοι σχεδόν οι ταξιδιώτες που επισκέπτονται το 19ο αιώνα τη Θεσσαλονίκη σημειώνουν ότι το πιο εκπληκτικό στοιχείο αυτής της πολυεθνικής πόλης ήταν η αριθμητική υπεροχή του εβραϊκού στοιχείου. Παρ' όλο που τα δημογραφικά στοιχεία που δίνουν οι ταξιδιώτες, καθώς και εκείνα των διαφόρων απογραφών, δεν είναι πάντα ακριβή, εντούτοις είναι σημαντικό ότι συμπίπτουν με τις αναφορές για την αναλογία των εθνοτήτων, οι οποίες επιβεβαιώνουν, σχεδόν όλες, ότι οι Εβραίοι αντιπροσώπευαν το 50 με 55% του συνολικού πληθυσμού.

Ο ιστορικός Fallmeayer, που επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη το 1842, πρότεινε να ονομαστεί η πόλη Σαμάρεια, διότι σε συνολικό πληθυσμό 70.000 κατοίκων οι 36.000 ήταν Εβραίοι. Σύμφωνα με ένα σχολικό εγχειρίδιο του 1882 του καθηγητή Γ. Κ. Μωραϊτόπουλου, το 1870 η Θεσσαλονίκη είχε 90.000 κατοίκους. Απ' αυτούς, 50.000 ήταν Εβραίοι, 22.000 Τούρκοι και ντονμέδες και 18.000 Έλληνες. Από την πρώτη απογραφή που έγινε από την οθωμανική διοίκηση, ανάμεσα στο 1882 και το 1884, προκύπτει ότι ο πληθυσμός της πόλης ανερχόταν σε 85.000 κατοίκους. Απ' αυτούς, 45.000 ήταν Εβραίοι. Αλλά, ακόμα και το 1902 που ο πληθυσμός έχει αυξηθεί, η δεύτερη απογραφή δείχνει ότι σε 126.000 κατοίκους, οι 62.000 ήταν Εβραίοι.

Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή που έγινε από την ελληνική διοίκηση το 1913, οι Εβραίοι ανέρχονταν κάτι λιγότερο από το 50% του πληθυσμού, αλλά εξακολουθούσαν να κατέχουν την πρώτη θέση. Στην ίδια απογραφή αναφέρεται ότι οι 157.889 κάτοικοι της Θεσσαλονίκης χωρίζονταν σε 61.439 Εβραίους, 45.889 Τούρκους, 39.956 Έλληνες και υπήρχε κι ένα ασήμαντο ποσοστό Βουλγάρων, Δυτικών και Αρμενίων. Τέλος, η απογραφή που έγινε από την εβραϊκή κοινότητα μετά την πυρκαγιά του 1917, επειδή καταστράφηκαν τα αρχεία της, και η οποία δη-

μοσιεύτηκε στην εφημερίδα *L' Indépendant* το 1919, ανέφερε ότι σε πληθυσμό 170.000 κατοίκων το 1914, η Θεσσαλονίκη είχε 90.000 Εβραίους. Η ιδιαιτερότητα της εβραϊκής φυσιογνωμίας της Θεσσαλονίκης εκείνη την εποχή γινόταν φανερή σε σύγκριση τόσο με τις κοινότητες των άλλων ελληνικών πόλεων, που καμιά τους δεν είχε πάνω από 5.000 μέλη, όσο και με τα άλλα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως την Κωνσταντινούπολη ή τη Σμύρνη, όπου οι Εβραίοι δεν αποτελούσαν παρά το 5 με 10% του πληθυσμού. Κάτι ανάλογο δεν υπάρχει ούτε στις άλλες σημαντικές κοινότητες της Δύσης, όπως για παράδειγμα στη Γαλλία, που στις αρχές του αιώνα δεν είχε περισσότερους Εβραίους απ' ό,τι η Θεσσαλονίκη μόνη της.

Οι συνοικίες

Ο πρωταρχικός ρόλος της κοινότητας δεν οφείλεται τόσο στο μεγάλο αριθμό των μελών της όσο στην εγκατάστασή τους στις καλύτερες περιοχές της πόλης. Μέχρι την πυρκαγιά του 1890, όλες οι εβραϊκές συνοικίες καθώς και δύο ελληνικές και δύο τούρκικες απλώνονταν μέχρι το βορειοδυτικό άκρο της Θεσσαλονίκης, καταλαμβάνοντας όλο το κέντρο της, την παραλία και το λιμάνι. Αυτή η ζώνη, περιορισμένη σε έκταση αναλογικά με τον αριθμό των κατοίκων της, και συνεπώς πυκνοκατοικημένη, αποτελούσε την εμπορική περιοχή, την «αγορά» και το λιμάνι, όπου βρίσκονταν συγκεντρωμένες οι περισσότερες επαγγελματικές δραστηριότητες της πόλης. Πολλοί δρόμοι είχαν εβραίο-ισπανικά ονόματα ή ονόματα διαφόρων συναγωγών και ραβίνων - Kastillia Havrasi Djadesi, Haham Asher, Haham Matalon, Boyadji Davi- και πολλά άλλα που διατηρήθηκαν μέχρι την ένωση της Θεσσαλονίκης με την Ελλάδα, το 1913. Η πλειοψηφία των 17 εβραϊκών συνοικιών που αναφέρονται στα οθωμανικά φορολογικά αρχεία, έφερε εβραίο-ισπανικά ονόματα: Ρόγος, Kaldigroc (Kal de los Gregos), Poulia (Apulia), Baru (Baruth), Bedaron (Beit Aron), Kulhan, Etz Haïm, Aguda, Leviye, Malta.

Μόνη εξαίρεση οι συνοικίες της Αγίας Σοφίας, της Σοφιάς, του Djèdidè, του Tophane, του Findik, του Kadi, του Salhane και του Yeni

Ηανλυ, που τα ονόματά τους ήταν οθωμανικά.

Γενικά, οι συνοικίες των διαφόρων κοινοτήτων έφεραν το όνομα του κυριότερου κτιρίου τους, που συχνά ήταν ο πιο αντιπροσωπευτικός ναός ή ο «ενοριακός» ναός. Από τις εκατό συναγωγές των εβραϊκών συνοικιών, οι 32 θα μπορούσαν να θεωρηθούν σαν ενοριακά κέντρα, γιατί, παρά την ύπαρξη κεντρικής κοινοτικής διοίκησης από το 1680, διατηρούσαν κάποιες αρμοδιότητες, όπως τη συλλογή των φόρων και την εγγραφή των γεννήσεων, ενώ συντηρούνταν από συνεισφορές των μελών τους. Παραθέτουμε παρακάτω έναν κατάλογο με τα ονόματα και το έτος της ίδρυσής τους. Στον κατάλογο αυτό αναγράφονται επίσης η καταγωγή και ο χρόνος άφιξης των μελών τους, στοιχεία που επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη ήταν από πολύ παλιά το καταφύγιο των καταδιωγμένων από παντού Εβραίων.

Ets ha Haïm, 1ος αιώνας π. Χ.	Portugal, 1525
Ashkenaz ή Varnak, 1376	Evora, 1535
Mayorka, 1391	Estrug, 1535
Provincia, 1394	Lisbon Hadash, 1536
Italia Yashan, 1423	Otranto, 1537
Guerush Sfarad, 1492	Ishmael, 1537
Kastillia, 1492;	Teiana, 1545
Aragon, 1492	Nevei Tsedec, 1550
Katallan Yashan, 1492	Yahia, 1560
Kalabria Yashan, 1497	Sicilia H., 1562
Sicilia Yashan, 1497	Beit Aron 1575;
Mayorka Sheni, 16ος αι.	Italia H., 1582
Katallan Hadash, 16ος αι.	Italia S., 1606
Apulia, 1502	Shalom I., 1606
Lisbon Yashan, 1510	Har-Gavoa, 1663
Talmud Torah, 1520	Mograbis, 17ος αι.

Η κατεδάφιση των τειχών της Θεσσαλονίκης το 1866 κι οι πυρκαγιές του 1890 και του 1917 που κατέστρεψαν το πλέον σημαντικό και πυκνοκατοικημένο τμήμα του εμπορικού τομέα (δύο χιλιάδες εβραϊκά κτίρια), συνέβαλλαν στην ανακατανομή και τη διασπορά των Εβραίων

μέσα στην πόλη, δίνοντας μια νέα διάσταση στον εβραϊκό της χαρακτήρα. Από την άλλη μεριά, η λειτουργία του τραμ, μετά το 1891, διευκόλυνε την επικοινωνία ανάμεσα στο εμπορικό κέντρο και το λιμάνι, ενώ η δημιουργία ενός μεγάλου αριθμού βιομηχανιών στα προάστια, από δραστήριους Εβραίους κυρίως, απορρόφησε ένα πολύ μεγάλο μέρος των εργατικών χεριών των γύρω περιοχών. Επιπλέον, η εφαρμογή των πολιτικών μεταρρυθμίσεων του 1856, που εγγυούνταν την ισότητα όλων των πολιτών ενώπιον των οθωμανικών αρχών και οι νέες σχέσεις και κοινωνικές ομάδες που δημιουργήθηκαν με την οικονομική ανόρθωση της πόλης, στα τέλη του 19ου αιώνα, συνέβαλλαν στη δημιουργία μικτών συνοικιών, αστικών κυρίως, με Εβραίους, Έλληνες και Τούρκους, καθώς και εργατικών περιοχών που διακρίνονται για τη μεγάλη αναλογία του εβραϊκού στοιχείου.

Στην πιο αριστοκρατική από τις μικτές συνοικίες, τη συνοικία του Κάμπου ή Εξοχές, στα ανατολικά προάστια, η Fakima Modiano, σύζυγος του μεγάλου ευεργέτη Saül Modiano, έχτισε το 1898 τη μεγαλύτερη συναγωγή της πόλης, με το όνομα Beit Shaul. Την ίδια εποχή, η μεσαιά τάξη κατοικούσε γύρω και μέσα στο κέντρο της πόλης, στις χριστιανικές συνοικίες της Καμάρας και του Αγίου Δημητρίου ή ακόμα στη νέα συνοικία Αγγελάκη, που δημιουργήθηκε από το δήμο το 1917 για να στεγάσει τους 50.000 Εβραίους, θύματα της πυρκαγιάς. Στη συνοικία του Αγίου Δημητρίου, κοντά στη θάλασσα, χτίστηκε η νέα συναγωγή Beit El. Η κοινότητα δημιούργησε δύο νέες συνοικίες, μία στο Βαρδάρη και μία στην Καλαμαριά, για να στεγάσει τους φτωχούς που τα σπίτια τους καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1890. Δημιουργήθηκε επίσης μια νέα συνοικία, κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό, με δωρεά του βαρόνου Hirsh, όπου μπόρεσαν να εγκατασταθούν οι Ρωσοεβραίοι που γλίτωσαν από τους διωγμούς της χώρας τους, το 1891. Πολλοί Εβραίοι της εργατικής τάξης που έπεσαν θύματα της τρομερής πυρκαγιάς του 1917 εγκαταστάθηκαν στην Αγία Παρασκευή, στο Κεραμίτσι και στο Καραγάτς, αλλάζοντας τον εθνικό χαρακτήρα αυτών των περιοχών. Παράλληλα η κοινότητα αγόρασε τα οικόπεδα των στρατοπέδων αριθμ. 6 και 151 καθώς και το στρατόπεδο Campell το 1918, που έγιναν εβραϊκές εργατικές συνοικίες. Ο μεγάλος αριθμός των εργατικών συνοικιών είναι αποκαλυπτικός για την κοινωνική σύνθεση της εβραϊκής κοινότητας, που χαρακτηρίζεται από μια σημαντική λαϊκή τάξη.

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, η παντελής έλλειψη κάθε τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης των λαϊκών στρωμάτων οδήγησε την κοινότητα σε οικονομικό και κοινωνικό μααρασμό. Οι παντοδύναμοι ραβίνοι αποδείχτηκαν ανίκανοι να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα και να εκσυγχρονίσουν την ελλειπή, από όλες τις απόψεις, εκπαίδευση που παρείχαν τα σχολεία των συναγωγών, τα οποία κόντευαν να εξαφανιστούν λόγω ελλείψεως πόρων. Το Ταλμούδ Τοράχ, η φημισμένη ραβινική σχολή που ιδρύθηκε το 1520, έβλεπε τους οικοτρόφους της ν' αυξάνονται, όμως αυτοί που έμεναν στα οικήματα του σχολείου δεν ήταν μαθητές, αλλά φτωχές και άστεγες οικογένειες. Εξάλλου, το επίπεδο των κακοπληρωμένων ραβίνων καθηγητών ήταν πολύ χαμηλό, γιατί σύμφωνα με έναν παλιό νόμο των ραβίνων, ο τίτλος του Διδασκάλου στο Ταλμούδ Τοράχ ήταν κληρονομικός και κατά συνέπεια δεν απαιτούσαν κανένα δίπλωμα απ' αυτούς που ασκούσαν ένα τόσο σημαντικό λειτούργημα. Ο ευεργέτης που έσωσε του Εβραίου της Θεσσαλονίκης απ' αυτή την πνευματική παρακμή, αφιερώνοντας τη ζωή του στην αναδιοργάνωση της κοινότητας και ειδικότερα στην ανανέωση της εκπαίδευσης, ήταν ο γιατρός Moïse Allatini, ένας πλούσιος και ισχυρός άντρας, απόγονος μεγάλης εβραϊκής οικογένειας γιατρών, ραβίνων και φιλοσόφων από την Τοσκάνη, που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη στο τέλος του 18ου αιώνα. Είχε σπουδάσει ιατρική στη Φλωρεντία και στην Πίζα και επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη μετά το θάνατο του πατέρα του. Με τη βοήθεια των δύο αδελφών του, μεγάλωσε την οικογενειακή επιχείρηση και συνεταιρίστηκε με άλλους Εβραίους, για να ιδρύσουν τις πρώτες τοπικές βιομηχανίες: μια πρότυπη κεραμοποιία, ένα ζυθοποιείο, ένα εργοστάσιο υποδημάτων, μια βιοτεχνία υφασμάτων σάκων, ένα εργοστάσιο αγροτικών μηχανημάτων, διάφορα εργοστάσια κατεργασίας καπνού και τέλος την Τράπεζα της Θεσσαλονίκης, το 1888. Παρέχοντας δωρεάν τις ιατρικές του υπηρεσίες σε όλους τους φτωχούς της πόλης, ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, συνειδητοποίησε πόσο καθυστερημένοι ήταν οι ομόθρησκοί του σε σύγκριση με τους συμπολίτες τους.

Αυτό τον ώθησε να αφιερωθεί στην ανανέωση της ραβινικής scho-

λής, του Ταλμούδ Τοράχ. Στην προσπάθειά του αυτή υποστηρίχτηκε από τον Saadia Halevy Ashkenazi, τον πρώτο σύγχρονο εκδότη και μουσικό, και συνεργάστηκε με τον κουνιάδο του Salomon Fernandez, πρόξενο του Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης και ειδικό στις ναυτιλιακές υποθέσεις, καθώς και με δύο φωτισμένους ραβίνους, τον Judah Nehama (εκδότη της πρώτης εφημερίδας, της *El Lunar*, το 1865) και τον Anvaam Gattegno (γραμματέα του ανώτερου θρησκευτικού δικαστηρίου, του «beit din»). Για να κερδίσει την εύνοια των συντηρητικών ραβίνων, προσέφερε ένα μεγάλο μέρος από την περιουσία του σε φιλανθρωπικά έργα και προσεταιρίστηκε το μεγάλο ραβίνο Acher Covo.

Επίσης, το 1856, μετά από παρέμβαση του Rothschild απέσπασε ένα αυτοκρατορικό φερμάνι, με σκοπό να ιδρύσει σε ένα από τα παραρτήματα του Ταλμούδ Τοράχ τη σχολή Lippmann, ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό ίδρυμα, στο οποίο αργότερα φοιτούσαν τα παιδιά των εύπορων οικογενειών, όπου διδάσκονταν γαλλικά και τούρκικα. Ο καθηγητής Lippmann, προοδευτικός ραβίνος από το Στρασβούργο, προσπάθησε να εισαγάγει τους διδάσκοντες σε νέες εκπαιδευτικές μεθόδους, υποκινώντας έτσι έναν υπόγειο πόλεμο εναντίον του. Τελικά, ύστερα από πέντε χρόνια συνεχών προσπαθειών, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει το σχολείο, το οποίο έκλεισε και εκείνος επέστρεψε στο Στρασβούργο, όπου έγινε μεγάλος ραβίνος. Όμως, κατά τη διάρκεια της παραμονής του, κατάφερε να δημιουργήσει μια πλειάδα μορφωμένων νέων, οι οποίοι μπόρεσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των μεγάλων ευρωπαϊκών εμπορικών οίκων και βελτίωσαν τις σχέσεις τους με τους μουσουλμάνους συμπολίτες τους.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1862, ο δόκτωρ Allatini πίεσε τον κουνιάδο του, Salomon Fernandez, να ιδρύσει ένα ιταλικό σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης, με εισφορές από το νεοϊδρυθέν Ιταλικό βασίλειο. Τον ίδιο χρόνο, ο Judah Nehama εξουσιοδοτήθηκε από τον Crémieux, που ήταν επικεφαλής της *Alliance israélite universelle* (AIU) στο Παρίσι, να ιδρύσει κάποια σύγχρονα σχολεία στη Θεσσαλονίκη, κατά το παράδειγμα της Ταγγέρης και της Βαγδάτης. Αυτός ο διεθνής εβραϊκός οργανισμός που δημιουργήθηκε στο Παρίσι το 1860, εισήγαγε ένα νέο εκπαιδευτικό σύστημα, που συνδύαζε τη θρησκευτική εκπαίδευση με τη λαϊκή, ενώ ταυτόχρονα δίδασκε ένα επάγγελμα και την τοπική γλώσσα στους φτωχούς μαθητές. Όταν ο μεγάλος ραβίνος κατάλαβε ότι το

σχολείο θα βρισκόταν κάτω από την κηδεμονία του Γάλλου πρέσβη, ματαίωσε το σχέδιο.

Το 1866, ο Haïm Salem, παλιός μαθητής του Lippmann, διαδέχτηκε το δάσκαλό του και ίδρυσε ένα ιδιωτικό σχολείο με τις ίδιες εκπαιδευτικές αρχές της Alliance.

Οι ανάγκες για εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν τέτοιες που η εξωτερική προπαγάνδα ενθάρρυνε τη δημιουργία ιδιωτικών σχολείων, όχι εβραϊκών αλλά γαλλικών, ιταλικών, αγγλικών και γερμανικών, με Εβραίους στην πλειοψηφία μαθητές. Τελικά, το 1874, όταν ο Aaron Gattegno, ένθερμος υποστηρικτής των αλλαγών, διαδέχτηκε το μεγάλο ραβίνο Acher Cono, ιδρύθηκε το σχολείο που τόσο καιρό περίμεναν, χάρι στο δόκτορα Allatini, *ad vitam* πρόεδρο της τοπικής επιτροπής και μέλος της κεντρικής ένωσης της AIU του Παρισιού. Το καινούριο σχολείο επιχορηγούσαν η AIU, η Αγγλοεβραϊκή Ένωση και η κοινότητα της Θεσσαλονίκης.

Ήταν μια επιστροφή στο χρυσό αιώνα. Τα σχολεία ιδρύονταν το ένα μετά το άλλο τόσο στο κέντρο όσο και στα προάστια. Το 1912, η Alliance ίδρυσε στην κοινότητα εννέα καινούρια σχολεία: νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια και επαγγελματικά σχολεία για αγόρια και κορίτσια. Οι μαθητές των σχολείων αυτών καθώς και των εφτά εβραϊκών (του Abr. Vargios, του Léon Gattegno, του Itzhak Altcheh, του Haïm Pinto, του Itzhak Benardout, του Moïse Kazes και το γαλλογερμανικό σχολείο), που ακολουθούσαν τα προγράμματα της Alliance, ανέρχονταν σε 8.700. Στο τέλος των σπουδών, οι σπουδαστές έπαιρναν ένα δίπλωμα που τους παρείχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν μαθήματα στα ελβετικά και στα γαλλικά πανεπιστήμια. Δεν υπήρχαν πια παρά μόνο τέσσερις ή πέντε ραβινικές σχολές, με 2.000 μαθητές.

Το 1912, περισσότεροι από 6.000 μαθητές, πάνω από είκοσι χρόνων, επωφελήθηκαν από την εκπαίδευση της Alliance. Σ' αυτή τη στρατιά των φωτισμένων αντρών και γυναικών ανήκαν σχεδόν όλοι οι υπάλληλοι του εμπορικού και του τραπεζικού τομέα, καθώς και η πλειοψηφία των εμπόρων, που ανέρχονταν σε 400, επίσης 120 καθηγητές και καθηγήτριες, 18 γιατροί, 30 δικηγόροι, 15 δημοσιογράφοι, γκουβερνάντες, 450 τεχνίτες και 5.560 εργάτες. Σ' αυτούς στηρίχτηκαν τα θεμέλια μιας προοδευτικής κοινωνίας σε πλήρη βιομηχανική άνθιση. Το 1880, τα εγκαίνια της σιδηροδρομικής γραμμής που ένωνε τη Θεσσαλονίκη με

τη Δύση και η εκμάθηση ξένων γλωσσών παρακινούσαν σε ταξίδια, δίνοντας μια νέα ώθηση στο εμπόριο και προσφέροντας την ευκαιρία σε κάποιους νέους να είναι αντιπρόσωποι ή εισαγωγείς των μεγάλων διεθνών εμπορικών οίκων ή ακόμα να σπουδάσουν στη Δυτική Ευρώπη. Αυτοί οι νέοι μηχανικοί και δικηγόροι, αυτοί οι γιατροί, εφάρμοσαν, με τη σειρά τους, τις νέες ευρωπαϊκές ιδέες στους τομείς της πολιτικής και της υγιεινής, εισάγοντας ένα πνεύμα φιλελευθεροποίησης και χειραφέτησης, που έφερε την πόλη κοντά στα δυτικά πρότυπα.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη ζωή της πόλης, συμμετέχοντας ενεργά σε όλους τους τομείς της οικονομίας, με αντιπροσώπους απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, ακριβώς γιατί ασκούσαν όλα τα επαγγέλματα. Παράλληλα, καθώς η κοινότητά τους ήταν αριθμητικά ανώτερη απ' αυτές των άλλων εθνοτήτων, σημάδευαν με την παρουσία τους τη φυσιογνωμία της πόλης. Όλα τα μαγαζιά, εβραϊκά και μη, έκλειναν το Σάββατο και όλες τις άλλες εβραϊκές αργίες, μέχρι το 1923, οπότε η Κυριακή ορίστηκε υποχρεωτική αργία. Οι Εβραίοι καθόριζαν επίσης τα κοινωνικά και πολιτικά πράγματα της πόλης, μέσω των εφημερίδων τους, που κυκλοφορούσαν με πληθώρα εντυπωσιακών τίτλων. Από το 1865 έως το 1918, σαράντα εφημερίδες και περιοδικά (33 στα εβραίο-ισπανικά και 7 στα γαλλικά) εξέφραζαν όλες τις πολιτικές τάσεις. Δεκατρείς εφημερίδες, οι πιο διαδεδομένες, ήταν σατιρικές, εννέα σιωνιστικές, τέσσερις σοσιαλιστικές, μία είχε μοναρχικές τάσεις, εννέα ήταν γενικού ενδιαφέροντος, ενώ υπήρχαν επίσης τέσσερις επιθεωρήσεις.

Το ραβινάτο

Παρά τη γενική εξέλιξη, οι πρώτες αλλαγές στο Ταλμούδ Τοράχ, που είχε 1.300 μαθητές, ξεκίνησαν μόλις το 1885. Όμως εφαρμόστηκαν μόνο είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, το 1910. Η καθυστέρηση αυτή οφειλόταν στην αδιαλλαξία της παλιάς ραβινικής φρουράς, που θεωρούσε ότι έχανε τη δύναμή της. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το 1885 κατάφεραν να πείσουν το σουλτάνο να καθαιρέσει το φωτισμένο μεγάλο ραβί-

νο Avraam Gattegno. Αντικαταστάτης του ήταν ο Shamael Arditti, τον οποίο διαδέχτηκε το 1888 ο επιχειρηματίας Yacov Cono. Μετά το θάνατό του, το 1907, η κοινότητα κάλεσε από την Παλαιστίνη το μεγάλο ραβίνο Yakov Meir. Ο Meir εμπιστεύτηκε τη διεύθυνση του Ταλμούδ Τοράχ στο ραβίνο Itzhak Epstein από το Στρασβούργο, ο οποίος με τη σειρά του επέφερε κάποιες σημαντικές αλλαγές στο σχολείο, εισάγοντας στο πρόγραμμα τα μαθηματικά και τις ξένες γλώσσες. Ο Yakov Meir παρέμεινε στη θέση του δώδεκα χρόνια. Αυτό το διάστημα ήταν μια δύσκολη μεταβατική περίοδος, σημαδεμένη από πολέμους (τους δύο Βαλκανικούς και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο), στη διάρκεια της οποίας ο Meir κατάφερε, παρά τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους Εβραίους και τους Έλληνες, να αναθερμάνει τους δεσμούς των δύο κοινοτήτων.

Μέχρι το 1887, σύμφωνα με ένα αυτοκρατορικό φερμάνι του 1836, η εξουσία του μεγάλου ραβίνου (*hahambashi*), τόσο η θρησκευτική όσο και η πολιτική, ήταν απεριόριστη, και ήταν ο κύριος εκπρόσωπος των Εβραίων στις τούρκικες αρχές. Όλες οι εβραϊκές κοινότητες της Μακεδονίας ανήκαν στη δικαιοδοσία του μεγάλου ραβινάτου της Θεσσαλονίκης, που ήταν ανάμεσα στα πέντε μεγαλύτερα ραβινάτα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο μεγάλος ραβίνος, που ήταν επικεφαλής μιας ραβινικής τριανδρίας, διοικούσε την κοινότητα με τη βοήθεια ενός συμβουλίου από τέσσερις ραβίνους και διόριζε μια επιτροπή λαϊκών (*colel*) με καθαρά συμβουλευτικό ρόλο. Η επιτροπή αυτή εισέπραττε επίσης το φόρο για την απαλλαγή από τη στρατιωτική θητεία, που ήταν υποχρεωτική για όλους τους ενήλικες. Το ραβινικό επιτελείο συγκέντρωνε τους φόρους και τις συνδρομές από τα εύπορα μέλη της εβραϊκής κοινότητας και επέβαλλε περιορισμούς και κυρώσεις σε όσους δεν υπάκουαν στους νόμους. Η κοινότητα διέθετε τη δική της φυλακή καθώς και θρησκευτικό δικαστήριο, το οποίο είχε και πολιτικές αρμοδιότητες. Στο δικαστήριο αυτό κατέφευγαν και μη Εβραίοι, γιατί υπήρχε αμεροληψία στην κρίση και ταχύτητα στη διαδικασία.

Όμως ο αυταρχισμός των ραβίνων, πέρα από τη δικαστική τους ιδιότητα, συνοδευόταν συχνά από αυθαιρεσίες σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι οθωμανικές αρχές υποχρεώθηκαν να επέμβουν. Το 1865, εκτός από τις νέες μεταρρυθμίσεις, η οθωμανική κυβέρνηση καθιέρωσε μια νέα χάρτα που αφορούσε ειδικά τους Εβραίους και παρείχε επίσημα τη δυνατότητα στους λαϊκούς να διοικούν την κοινότητα, ενώ περιόριζε

τις δικαιοδοσίες των παντοδύναμων ραβίνων σε καθαρά θρησκευτικά θέματα. Όμως αυτές οι αλλαγές έγιναν πράξη μόνο μετά την εφαρμογή του νόμου για τα «βιλαέτια», το 1885.

Ο μεγάλος ραβίνος παρέμενε επικεφαλής της κοινότητας, αλλά, μετά την κατάργηση της ραβινικής τριανδρίας το 1887, εκλεγόταν από μια επιτροπή ραβίνων και λαϊκών, ενώ η εκλογή του επικυρωνόταν με αυτοκρατορικό φερμάνι, σε μια επίσημη τελετή. Προήδρευε ενός συμβουλίου ραβίνων (*Mijlich Ruhani*), που είχε το ρόλο πνευματικού καθοδηγητή και βοηθούσε στην εφαρμογή των ποινών που επέβαλλαν τα θρησκευτικά δικαστήρια, τα οποία συνέχιζαν, ανεπίσημα, να εκδικάζουν και αστικές υποθέσεις: το *Beit Din le Yetomim ve Almanoth*, το οποίο ρύθμιζε τα κληρονομικά ζητήματα που αφορούσαν τις χήρες και τα ορφανά, το *Beit Din le Mamounoth*, που ήταν ειδικό σε θέματα αστικού δικαίου και διαζυγίων και τέλος, το *Beit Din le Hazakot ve le Hirei Chehinim*, που εκδίκαζε υποθέσεις σχετικές με θέματα προνομίων, εξουσίας και διαφορών μεταξύ γαιοκτημόνων. Η ραβινική διοίκηση απασχολούσε σχεδόν εκατό ραβίνους. Εκτός από τις ιερατικές, δικαστικές και εκπαιδευτικές αρμοδιότητές τους, ήταν επιφορτισμένοι και με διάφορα άλλα καθήκοντα, θρησκευτικού κυρίως περιεχομένου.

Σύμφωνα με το νέο σύστημα, οι εκπρόσωποι της κοινότητας στη διοίκηση εκλέγονταν κάθε τέσσερα χρόνια. Δικαίωμα ψήφου είχαν μόνο όσοι πλήρωναν τον κοινοτικό φόρο (*petcha*), δηλαδή οι 1.450 αρχηγοί των 14.500 οικογενειών, που σημαίνει το 10% των μελών της κοινότητας. Εξέλεγαν 70 αντιπροσώπους για τη «Γενική Συνέλευση» (*Assamblea Generala*), την οποία διηύθυνε ο ραβίνος και η οποία ήταν το ανώτατο νομοθετικό όργανο. Η Γενική Συνέλευση εξέλεγε με τη σειρά της ένα διοικητικό συμβούλιο (*consilio communal*) με 12 μέλη, που ήταν υπεύθυνα για την καλή λειτουργία της κοινότητας και των θεσμών της. Εξέλεγε επίσης ένα συμβουλευτικό όργανο (*consilio consultativo*) με 6 μέλη, (*consejeros*), που γνωμοδοτούσε κάθε φορά που ανέκυπτε κάποιο πρόβλημα με τις αρχές, και τέλος ένα 9/μελές οικονομικό συμβούλιο (*Mijlich Gachmi*). Η κοινοτική γραμματεία απασχολούσε 100 υπαλλήλους και ένα διευθυντή, που ονομαζόταν *Canzelar*. Οι πόροι της κοινότητας προέρχονταν: 1) Από τον κοινοτικό φόρο ή *petcha*. Ένα ποσοστό επί του φόρου εισοδήματος που πλήρωναν όλοι οι φορολογούμενοι. 2) Από τους φόρους κατανάλωσης ή «*gabelles*», που

πλήρωναν οι έμποροι κρεάτων, ψαριών, τυριών, κρασιών, ζάχαρης, χαλβά και αζύμων του Πάσχα. Ο φόρος κατανάλωσης ήταν ένα ποσοστό επί των κερδών, το οποίο κατέβαλαν για να αποκτήσουν την άδεια του *kasherout*¹. 3) Από τους φόρους για τα συμβόλαια γάμου. Ένα πολύ χαμηλό ποσοστό που δεν ξεπερνούσε το 0,25% και είχε προορισμό την προικοδότηση των ορφανών κοριτσιών. 4) Από την ενοικίαση των ακινήτων της κοινότητας και 5) από τις δωρεές, τα κληροδοτήματα και τις κρατικές επιχορηγήσεις.

Οι φιλανθρωπικοί και μορφωτικοί σύλλογοι και τα ιδρύματα

Το 1885, η κοινότητα απαλλάχτηκε από την υποχρέωση να καταβάλλει φόρους στο κράτος, με αποτέλεσμα να βελτιωθεί το βιοτικό της επίπεδο, γεγονός που συνέβαλλε στην αύξηση των εισοδημάτων της και της επέτρεψε να ιδρύσει μια σειρά ιδρυμάτων με κοινωνικό και φιλανθρωπικό σκοπό. Ταυτόχρονα λειτουργούσε σαν δήμος, ικανοποιώντας τις ανάγκες του εβραϊκού πληθυσμού. Το παλαιότερο ίδρυμα, με την καλύτερη διοίκηση, ήταν το νοσοκομείο *Bikkour Holim*, που είχε παραρτήματα σε όλες τις εργατικές συνοικίες και προσέφερε δωρεάν ιατρική βοήθεια, φάρμακα και τροφή σ' αυτούς που είχαν ανάγκη. Το νοσοκομείο *Hirsh*, με δυναμικότητα 99 κρεβάτια, χτίστηκε το 1907, με δωρεά του βαρόνου *Hirsh*. Σαράντα εννέα από τα κρεβάτια του νοσοκομείου προορίζονταν για τους φτωχούς, οι οποίοι νοσηλεύονταν δωρεάν. Το νοσοκομείο αυτό ήταν τόσο καλά εξοπλισμένο, ώστε αγοράστηκε ξανά από το Ελληνικό Κράτος το 1945, μετά την καταστροφή της κοινότητας κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής, και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Το *Matanot la Evyionim*, που ιδρύθηκε το 1871 και αναδιοργανώθηκε το 1881 από το δόκτορα *Moïse Miszrahi*, προσέφερε ζεστό φαγητό στους φτωχούς μαθητές και είχε παραρτήματα στην Καλαμαριά και στο Βαρδάρη. Υπήρχε επίσης ένα άσυλο φρενοβλαβών (*Lietto Noah*), που

1. Οι κανονισμοί που θέτει η εβραϊκή θρησκεία σχετικά με τη διατροφή. (Σ. τ. Μ.)

ιδρύθηκε το 1908 από τον ποιητή *Salomon Chalem*. Τέτοια ιδρύματα ήταν όχι απλώς σπάνια αλλά ανύπαρκτα την εποχή εκείνη. Επιπλέον, σ' αυτό το άσυλο, αντί να φυλακίζουν τους ασθενείς, εφαρμόζαν πρωτοποριακές μεθόδους θεραπείας και αποκατάστασης. Τον ίδιο χρόνο ιδρύθηκε το ορφανοτροφείο αρρένων *Allatini* από τον *Moïse Allatini*, τον *Moïse Morpurgo* και τον *Yacon Cono*, καθώς και το γηροκομείο *Saül Modiano*, που υπάρχει ακόμα και σήμερα.

Παράλληλα, χάρη στην ιδιωτική πρωτοβουλία ορισμένων, οι οποίοι επηρεάστηκαν από το ανθρωπιστικό πνεύμα της *Alliance*, ιδρύθηκαν ή αναμορφώθηκαν διάφοροι φιλανθρωπικοί σύλλογοι, που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα αναγκών. Οι σύλλογοι αυτοί υποστηρίζονταν από την κοινότητα και ήταν οι *Ozer Dalim*, *Malbich Aroumim*, η ένωση *Hessed Olam ve Or ha Haïm*, για την αναδιοργάνωση του *Bikkour Holim*, που ιδρύθηκε το 1853 από το δόκτορα *Allatini*, και η ένωση *Zdaka ve Hessed* («Ευσπλαχνική Ελεημοσύνη και Ευλάβεια»), για την αναμόρφωση του *Ταλμούδ Τοράχ*, που οφειλόταν επίσης στις προσπάθειες του δόκτορα *Allatini*. Αναφέρουμε και το σύλλογο *Etz Haïm* που ιδρύθηκε το 1874 από το ραβίνο *Yacon Cono*, με σκοπό την περίθαλψη των θυμάτων της πυρκαγιάς και των αρρώστων που δεν είχαν οικογένεια, τον οποίο χρηματοδοτούσε ένα σημαντικό τυπογραφείο με το ίδιο όνομα, το *Hemandad*, το ίδρυμα *Avr. Renah*, το *Koupat Yetoumot*, με σκοπό την προικοδότηση των ορφανών κοριτσιών και το *Agoudat Tomhei Yetoumim ve Yetoumot*, την ένωση υποτροφιών για τα ορφανά. Σημειώνουμε, επίσης, ανάμεσα σε άλλους συλλόγους, το *Agoudat Esra la Yoldot*, που μοίραζε δωρεάν τροφή, κάρβουνο, ρούχα και κουβέρτες στους φτωχούς και στα ορφανά, το *Hessed ve Emet*, που ιδρύθηκε με σκοπό τη βελτίωση των κοιμητηρίων και τέλος τις ενώσεις *Tiferet Israël* και *Torah u Melaha*, για την εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών σε χειρωνακτικά επαγγέλματα και για τη διανομή σχολικού υλικού.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η ανάπτυξη της μικροαστικής και μεσοαστικής τάξης μέσα στην κοινότητα καθώς και ο διαχωρισμός της θρησκείας από την εκπαίδευση βοήθησαν στην ανάπτυξη της μεσαίας τάξης, που απέκτησε πνευματική και πολιτική συνείδηση, όπως μαρτυρά η εμφάνιση συλλόγων που έρχονται να καλύψουν νεοεμφανιζόμενες ανάγκες. Με την έντονη δραστηριότητα των μελών τους -οργάνωση βιβλιοθηκών, συνεδριάσεων, μαθημάτων, πολιτιστικών εκδηλώ-

σεων και θεαμάτων, έκδοση εφημερίδων και περιοδικών— οι σύλλογοι αυτοί συνέβαλλαν στην πνευματική ανόρθωση των ομοθρήσκων τους και των συμπολιτών τους γενικά.

Το 1873, σαν απάντηση στις συστηματικές προσπάθειες της ελληνικής διοίκησης, η οποία, επιθυμώντας να επικρατήσει σε εθνική κλίμακα, προσπαθούσε να επιβάλλει την οικονομική κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου, ιδρύθηκαν δύο σύλλογοι. Ο ένας ήταν το *Club des Intimes* και η βιβλιοθήκη του, που ιδρύθηκαν από μια ομάδα πνευματικών ανθρώπων με σκοπό την προστασία των Εβραίων επαγγελματιών που πλήττονταν απ' αυτά τα μέτρα. Το 1890, ο σύλλογος προσχώρησε στο *Grand Cercle Commercial*, που είχε παρόμοιους σκοπούς. Ο δεύτερος ήταν το *Club de Salonique*, που σκοπό είχε την προώθηση των καλών σχέσεων και την αδελφοποίηση των μειονοτήτων. Ο σύλλογος αυτός δημιουργήθηκε με τη συνεργασία διαφόρων προσωπικοτήτων της Θεσσαλονίκης, Ελλήνων και Εβραίων, που υποστήριζαν ένθερμα αυτή την πιο δημιουργική μορφή δράσης. Κάποια από τα μέλη του, όπως ο δόκτωρ Allatini, εδραίωσαν αυτό το πνεύμα με σημαντικές δωρεές στην άλλη κοινότητα. Το 1897, ιδρύθηκε ο Σύλλογος των παλαιών μαθητών της AIU και ένας θυγατρικός ο *L' Amicale*, που οργάνωσαν μια σημαντική βιβλιοθήκη, ένα μουσικό, ένα αθλητικό και ένα ιερατικό τμήμα. Ανάλογος ήταν και ο Σύλλογος των παλαιών μαθητών του αγγλογερμανικού σχολείου, που ιδρύθηκε το 1907.

Την εποχή εκείνη, οι Εβραίοι δε γίνονταν δεκτοί στις ελληνικές επαγγελματικές οργανώσεις. Μια από τις σημαντικότερες δραστηριότητες των «Intimes» ήταν η οργάνωση σε επαγγελματικά σωματεία των ειδικευμένων τεχνιτών και εργατών, που στο μεγαλύτερο μέρος τους ήταν παλιοί μαθητές της Alliance. Η ίδρυση των σωματείων αυτών βοήθησε το εβραϊκό προλεταριάτο να αποκτήσει πολιτική συνείδηση και να συμμετάσχει στην πρώτη σοσιαλιστική ομοσπονδία της πόλης. Η οργάνωση αυτή, η σημαντικότερη ίσως σοσιαλιστική οργάνωση της αυτοκρατορίας, ιδρύθηκε το 1909. Ανάμεσα στους ιδρυτές της ήταν ο Anraam Benaroya, ο Albert Dassa και ο Albert Arditti. Αν και ήταν μια καθαρά εβραϊκή πρωτοβουλία, η σοσιαλιστική ομοσπονδία, πιστή στην ιδεολογία της, εξέδιδε τις εφημερίδες της, *Solidaridad Obradera*, *Il Journal de Lavorador* και *Avanti*, σε τέσσερις γλώσσες, γεγονός που της επέτρεψε να παρουσιάσει την ιδεολογία της στους εργάτες όλων των

εθνοτήτων της πόλης, κερδίζοντας την εμπιστοσύνη και τη συμμετοχή τους. Το 1913, δημιουργήθηκε η ένωση *Ahdout* (ένωση για την υπεράσπιση των πολιτικών δικαιωμάτων των Εβραίων, την παροχή νομικής βοήθειας και τη χορήγηση άτοκων δανείων). Ο οργανισμός αυτός ήταν προάγγελος της *Εβραϊκής Επαγγελματικής Ομοσπονδίας*² που ιδρύθηκε το 1919, με τη συνένωση 21 εβραϊκών επαγγελματικών ενώσεων με 10.000 μέλη, στα οποία υποσχόταν υποστήριξη, υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους και βοήθεια για τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων τους.

Το κίνημα των Νεοτούρκων, που οργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη και στο οποίο συμμετείχε ένας μεγάλος αριθμός συμπαθούντων Εβραίων, ενίσχυσε, μετά το 1908, τη δημιουργία διαφόρων πολιτιστικών οργανώσεων με σιωνιστική απόκλιση, που μαρτυρούσαν την αναγέννηση της εθνικής ταυτότητας των Εβραίων. Οι πιο σημαντικές από αυτές τις οργανώσεις εξέδιδαν εφημερίδες και διέθεταν πλούσιες και καλά οργανωμένες βιβλιοθήκες. Υποβοηθούσαν όλες την ανάπτυξη του εθνικού συναισθήματος, οργάνωνοντας συνέδρια και μαθήματα γύρω από τον εβραϊκό πολιτισμό και τη γλώσσα. Αναφέρουμε ανάμεσά τους την «Kadima», που εξέδιδε την εφημερίδα *El Avenir*, τη λέσχη «Maccabé», αθλητική αρχικά, στη συνέχεια δημιούργησε ένα νεολαιίστικο τμήμα και ένα τμήμα αθλοπαιδειών, την «Bnei Zion», την «Theodor Herzl», την «Tifereth Israël», την «Bialik», την «Geoula», τη «Max Nordau», τη «Menora», την «Bnei Brit», τη «Nouveau Club», που εξέδιδε την *Tribuna Libera*, τη «Hatehya», τη «Hachahar», την «Tnuat Torah ve Avoda», τη «Mevasseret Zion», την «Association des jeunes Juifs», που εξέδιδε την *Pro-Israël*, και πολλές άλλες. Οι περισσότερες απ' αυτές δημιουργήθηκαν μετά το 1912.

Την ίδια εποχή, οι σιωνιστές κυρίως, αλλά και οι μαχητές της αφομοίωσης που προπαγάνδιζε η Alliance, κινητοποιήθηκαν υπέρ του σχεδίου διεθνοποίησης της πόλης, επειδή φοβούνταν ότι η ενδεχόμενη ένωσή της με την Ελλάδα θα τη μείωνε στο επίπεδο μιας συνοριακής πόλης και θα την απέκοπτε από τη βαλκανική ενδοχώρα, της οποίας τα τέσσερα εκατομμύρια κάτοικοι αντιπροσώπευαν την πιο σημαντική αγορά των προϊόντων τους. Οι Εβραίοι προέβλεπαν ότι ο εξελληνισμός

2. Η Ομοσπονδία αυτή έγινε γνωστή ως «Φεντερασιόν». (Σ. τ. Μ.)

της πόλης θα οδηγούσε στην οικονομική της παρακμή και θα έθετε στο περιθώριο το εβραϊκό στοιχείο, που θα έπρεπε να μεταναστεύσει μαζικά.

Εξάλλου, η έντονη προπαγάνδα της Αυστρίας, της Βουλγαρίας και της Σερβίας, στη Θεσσαλονίκη, κυρίως μετά το 1912, με την οποία προ-σπαθούσαν να δείξουν ότι συμμετείχαν στις ανησυχίες των Εβραίων σχετικά με τις συνέπειες που θα είχε η ελληνική κυριαρχία, ώθησε το ελληνικό κράτος να υιοθετήσει αμέσως μια απρόσμενα φιλοεβραϊκή πολιτική, καθησυχάζοντας έτσι την κοινότητα, ενώ απέκρουσε ταυτόχρονα τα επιχειρήματα αυτών των τριών χωρών, αποκαλύπτοντας τις επεκτατικές τους βλέψεις. Εξάλλου, η προσάρτηση από την ελεύθερη Ελλάδα της Μακεδονίας και στα ανατολικά της Καβάλας, σύμφωνα με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, επεξέτεινε σημαντικά την περιοχή της Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, η συμμαχία της Ελλάδας με τη Σερβία ωφέλησε τη Θεσσαλονίκη, προσφέροντάς της περισσότερες οικονομι-κές ευκαιρίες.

Η ελληνική κυβέρνηση ενίσχυσε αυτό το κλίμα, ικανοποιώντας όλες τις απαιτήσεις των Εβραίων, παρέχοντάς τους κάποια προνόμια που σκοπό είχαν να διευκολύνουν την αφομοίωσή τους. Από την άλλη πλευρά, η άφιξη των συμμαχικών στρατευμάτων του Πρώτου Παγκο-σμίου Πολέμου έδωσε νέα ώθηση στις εμπορικές δραστηριότητες. Η συμφιλίωση του εβραϊκού στοιχείου με τη χώρα που γινόταν η νέα του πατρίδα, ενθαρρύνθηκε περισσότερο από τη γενναία βοήθεια που προ-σέφεραν οι πλούσιοι Έλληνες στους Εβραίους που υπήρξαν θύματα της πυρκαγιάς το 1917, παρά από τις επίσημες ανακοινώσεις της ελλη-νικής κυβέρνησης, που, την εποχή εκείνη, υποστήριζε θερμά τη δημι-ουργία ενός εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. Εξάλλου, Έλληνες και σιωνιστές είχαν κοινές εθνικές διεκδικήσεις, που απέβλεπαν στην αποτίναξη του ζυγού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι μεγαλειώδεις πανηγυρισμοί σε όλη την πόλη, το Νοέμβριο του 1918, για τον εορτασμό της πρώτης επετείου από τη δήλωση Balfour³ και το χωρίς προηγούμενο κλίμα αισιοδοξίας στην εβραϊκή κοινότητα της Ευρώπης, το οποίο ακολούθησε αυτό τον εορτασμό, είναι ένα χαρα-

κτηριστικό δείγμα που αποκαλύπτει τον εβραϊκό χαρακτήρα της Θεσ-σαλονίκης.

Το γεγονός ότι η κοινότητα, χωρίς να σταματήσει να εκφράζει την ταυτότητά της, κατάφερε να διατηρήσει την κοινωνική και πολιτική της ελευθερία σ' αυτή την πόλη, που τώρα ανήκε σε άλλο έθνος, επιβε-βαιώνει τον ξεχωριστό χαρακτήρα της εβραϊκής παρουσίας στη Θεσ-σαλονίκη. Η πόλη διατηρούσε αυτή την ιδιαιτερότητα, που είχε προ-καλέσει, πριν από μερικά χρόνια, την επίσκεψη επιφανών Εβραίων αρ-χηγών, όπως του Ben Gourion, του Ben Zvi και του Jabotinsky, που έβλε-παν σ' αυτήν, την εβραϊκή πόλη-μοντέλο, από την οποία θα έπρεπε να εμπνευστεί η Παλαιστίνη.

3. Arthur James Balfour: Άγγλος υπουργός εξωτερικών, που το 1917 τάχθηκε υπέρ της δημι-ουργίας εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. (Σ. τ. Μ.)